

SZEMLE

TÓTH ÁRPÁD ÖSSZES MŰVEI 3–4. PRÓZAI MŰVEK (Akadémiai, 1969.)

Már 1964-ben megjelent a Tóth Árpád kritikai kiadás első két kötete. Ezekben a költemények és a verses műfordítások kaptak helyet. Öt évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy 1969-re megjelenhetett a kritikai kiadás újabb két kötete. Ezekben tanulmányokat, bírálatokat, hírlapi cikkeket kaphattunk: 1909 és 1928 közötti írásokat. Ide járul még tíz novella, valamint az a néhány „zsenge”, amelyeket a függelékben közölnek: a gimnazista életből származó önképzőkori beszédeket.

I.

Mennyiségre az 1909–1913 közötti időszak termése a nagyobb: ezek alatt a debreceni évek alatt keletkezett e prózai gyűjtemény tekintélyesebbik fele. A gyűjtemény 472 vegyes darabjából 320.

Elgondolkoztató ez a nagy mennyiségű írás: hiszen sokszor Debrecen és a Hajdúság meglehetősen jelentéktelen, csip-csup pörösködéseibe kapcsolódik be, mégcsak várospolitikailag sem fontosnak látszó kérdésekben nyilatkozik, foglal állást. Mindenesetre ahhoz éppen elég adalékot szolgáltat ez a kiadás, hogy bizonyítsa: Tóth Árpád egyáltalában nem húzódott a költészet elefántcsonttoronyába, hanem részt vett a közéleti harcokban. Hol csípősen satirikus, kis Hacsek – Sajó-szerű jelenetek rögtönzésével, hol általánosabb eszméket hirdető cikkeken a helyi jelenségek bírálata kapcsán. És ezt a magatartást még a *budapesti* években is megtaláljuk, hiszen amikor a húszas évek elején *Az Est*-lapokhoz kerül, ott is ír még pamflet-szerű gúnyiratokat, meglehetősen bátran, pl. a kormányzóné és Tormay Cecil egyesületesdije, a Mansz ellen.

Sokszor a debreceni napilap egyszerű híréhez ír kommentárt, 30–40 soros glosszát, afféle humanista, litterátus széljegyzetet. Ezek már Debrecenben is akkor a legsikerültebbek, amikor valamilyen irodalmi kérdéshez kapcsolódnak; a háború után aztán hovatovább ez is lesz a feladata, szinte kizárólag recenziókat ír, színházi bemutatók jegyzetelésére szorítkozik, a tátrai szanatóriumokból fontos kritikai cikkeket küldözget. Egyike-másika egész tanulmány, különösen

Kaffka Margit, Ady, Babits, Karinthy művészetének jellemzői van elemében, vitakészsége főleg a műfordítások vizsgálatokor ébred fel (Babits, Kosztolányi kötetei, fordításai kapcsán), és ha szükséges, mindig harcosan kel előbb Oláh Gábor, később Ady Endre emlékének védelmére.

A színházi estékről szóló beszámolók lapozgatásakor megérti a mai olvasó is, hogy az egyes bemutatók — bármely sikert is hoztak esetleg annak idején — ma már legfeljebb csak a szakemberek emlékezetében élnek valamilyen adat formájában. Szomorúbb azonban, hogy mennyi recenziót kellett írnia Tóth Árpádnak olyan írókról, akiknek nevét ma már a leggondosabb nyomozással is alig lehet azonosítani. (A kiadás gondozói, szerkesztői olykor még a recenzió alá vett *művet* sem tudták azonosítani, hogy legalább a legfontosabb bibliográfiai adatokat közöljék a kritikai kiadás jegyzetei között.)

Van néha olyan érzése az olvasónak, hogy e kiadás — főleg például a prózai művek első kötete — elsősorban Debrecen első világháború előtti művelődéstörténetéhez adhat megannyi adalékot, s ebben a kérdésben a kötet gondozói is sokat segítettek, mert a Tóth Árpádtól származó eredeti szöveg megértéséhez gondos kutatással szolgáltatott jegyzeteket, magyarázatokat. (Gyakran hasznosították Kardos Pál debreceni professzor kortársi, baráti visszaemlékezéseit, jegyzeteit.) Az eredeti cikkek száma is ebben az 1909–13-as időközben szaporodott meg lényegesen az eddig ismertekhez képest. A jegyzetek között csak eldugva jelentkezik annak a nagy munkának az eredménye, amellyel a szerkesztők igazolják a cikk felvételének jogosultságát. Két fontos érvek van: olykor a levelezés gondos tanulmányozása alapján határozzák meg, hogy a levelekben érintett téma visszatérése Tóth Árpád lapjában, esetleg a levelezésben olvasható utalás valóban igazolhatja az addig szokatlan szignóval ellátott vagy aláíratlan cikk szerzőségét. Máskor, ha nincs ilyen pontos és konkrét igazolás, akkor a stiláris vizsgálat igazt el: ilyenkor Tóth Árpád jellemző kifejezéseit keresik; olykor abból az időből származó versek sorainak idézésével igazítják útba az olvasót. Így általában hitelesnek fogadhatjuk el a felvett frásokat: a gondos munka nyomán aligha került be nem Tóth Árpádtól származó frás a kritikák gyűjteményébe.

De az is figyelemre méltó, hogy a vidéki újságokba író, vagy a vidékről a *Nyugatba* is cikket küldő ember mennyire igyekszik nyomon követni az irodalmi, a szellemi élet legfrissebb eredményeit. Így vitakozik például Faguet megállapításaival Baudelaire értékelésében, vagy szól bele országosan érdekes nemzetközi kérdésekbe (Roosevelt elnök látogatása kapcsán). Máskor kemény kíméletlenséggel nyilatkozik, amikor például Tisza István vagy más politikai hatalmasság mond „fellebbezhetetlen” bírálatot művészeti kérdésekben. S vita közben sem marad meg pusztán a költészetről, hanem

finom érzékenységgel tapint rá a festészet, a zeneművészet legbelsőbb titkaira (*Gyermekrajzok, Hogyan nézzünk képet? Anch'io* stb.).

Azt mondhatnók, hogy talán túlságosan provinciális, amikor hallatlan energiával hadakozik Csokonai Vitéz Mihály megbecsüléséért és elismertetéséért — olykor éppenséggel a debreceni Csokonai Kör konzervatív és bürokratikus protokoll-ünneplései ellenében, magáért a költőért; amikor Oláh Gábor életéért, gyógyíttatásáért teszi erős szavakkal felelőssé a „mai” Debrecent. Csakhogy ezekben az írásokban szinte előreveti árnyékát Tóth Árpád saját sorsa, amikor majd ő maga is rászorul Hatvany mecénásságára, *Az Est*-lapok segítő jóindulatára. Megdöböntő, ahogy ezt a gondolatot a Titanic katasztrófája kapcsán kifejti: William Stead, amerikai publicista megírta 1893-ból származó tárcájában egy nagy hajó elsüllyedését; a költő írásában a Smith nevű kapitány vezetése alatt álló hajó összeütközik egy jégheggyel és menthetetlenül elsüllyed. Tizenkilenc évvel később, — s erről ír Tóth Árpád —, ez a Stead felszáll a Titanic nevű nagyszerű óceánjáróra, amelyiknek a kapitányát Smithnek hívják — és a régebbi elbeszélésben leírt körülmények között pusztulnak el. Ekkor írja a cikke végén Tóth Árpád, hogy milyen tragikus annak az elgondolása, „hogy Steadnak az utolsó percek emlékelevenítő lázában legélénkebb víziója talán ez lehetett, hogy az ő régi jövődölése válik most valóra”. S valahogy nem lehet szabadulni attól a gondolattól, hogy Tóth Árpádnak utolsó éveiben ugyanazokkal a szomorú nehézségekkel kellett megküzdenie, amelyeket ő két debreceni kedvencével kapcsolatban oly sokszor megírt verseiben, glosszáiban, cikkben . . .

2.

Tíz novellát is tartalmaz ez a teljes gyűjtemény. Az első 1909 után keletkezhetett, az utolsó 1923-beli. Nagyrészüik közismert, van azonban olyan, amelyik kéziratban lappangott, nemrég bekövetkezett felfedezéséig. Tíz évvel ezelőtt a Magyar Helikon nyolcat külön kötetben is megjelentetett. Ott kapta az utószóban, az első, alaposabb összefoglaló elemzést Tóth Árpád novellisztikája, éppen a kritikai kiadás gondozójának, Kocztur Gizellának a tollából. Ő már felhívta a figyelmet arra, hogy „Tóth Árpád novellái minden esetben olyan életpillanatokat rögzítenek, amikor hőseit néhány lépés választja el csupán a teljesüléstől, de míg az élet egyesén osztogatja az igent és nemet az emberi vágyakra, ezekben a novellákban csak nemmel, kudarcral találkozunk” (98.).

A kritikai jegyzetek között van néhány filológiai utalás: saját versek és a próza hangulati, szóképi rokonságára (néha talán túlzott mértékben is), egyszer száz év előtti novellával való tematikus egye-

zésre is. Érdeemes lenne azonban például azt is jobban szemügyre venni, hogy a Csehov-fordító Tóth Árpádnak milyen rokonsága van novellaírói minőségben a nagy orosz novellistával; vagy e novellák olvastakor föltétlenül szemébe tűnik az érdeklődőnek az, hogy a kortárs, de Bácskában elszigetelten élő, író Szenteleky Kornél mennyire hasonlóképpen szerkeszt, lát, figyel prózai írásaiban, mint Tóth Árpád; és az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az *Együgyű Náthán története* 1917 novemberében jelent meg a *Pesti Napló*ban, egy évvel Móricz Szegény emberejének *Nyugat*-beli jelentkezése után, s a szintén említett *Briggs Tom különös rohamai* is még a háború idején, 1918 nyarán készült — tehát valamennyien beletartoznak egy humanista, háborúellenes sorozatba, más-más eszközökkel írva, de ugyanazt a célt szolgálva.

3.

Az Akadémiai Kiadónál megjelenő kiadás szerkesztője Kardos László. A kritikai kiadás köteteit sajtó alá rendezte Kocztur Gizella közreműködésével Kardos László. A lektori munkát Kardos Pál végezte.

Az életmű kritikai kiadásnak még egy kötete van hátra: a levelezés. Remélhetőleg ennek megjelenésére nem kell újabb öt esztendő t várni, még akkor sem, ha nyilvánvaló: állandóan kerülnek elő újabb dokumentumok, levelek a *Nyugat* nagy nemzedékének egykori tagjaitól.

MARGÓCSY JÓZSEF

BARTA LAJOS: *ÁRNYAK A HÍDON*
(Szépirodalmi, 1970.)

Szaporodnak a századelő magyar publicisztikáját kötetbe gyűjtő kiadványok. Ady Endre írásainak kritikai kiadása, ha szökkenőszakadó ritmusban is, de egyre inkább hozzásegít a költői mű és a társadalom viszonyának feltérképezéséhez; Bölöni György, Kosztolányi Dezső és Krúdy Gyula újságcikkeinek közreadása ugyancsak új vonásokkal színezte a századelő művészi-politikai világról festett képet — és most, Barta Lajos publicisztikájának kötetbe foglalása, az *Árnyak a hídon* arra bátorít bennünket, hogy megkérdezzük: ki ismeri igazán — hogy csak az irodalomtörténet értőbb

szakmai közönségét invokáljuk — a nagyszerű szocialista frót, ki látja művészetének valódi arányait s képes igazságosan kijelölni helyét irodalmunkban, hiszen kiterjedt tevékenységéről még bibliográfia sem tájékoztat. Irodalomtörténeti közhely: Barta Lajos, néhány kötet novella s néhány ígéretes színmű szerzője, a tragikus sorsú frók közül való. Pályáját derékba törte az ellenforradalom, az emigráció, noha az Ady-, Móricz-, Krúdy-nemzedék egyik legtöbbször hivatott tagja volt. Tény, hogy Barta Lajos írásain 1919 után, bár a nemzetközi szocialista irodalom ismert propagandistája lesz, meglátszik, hogy képtelen kiheverni a kényszerű kiszakított-ságot népe, nyelve életet jelentő közegéből. Amint minden közhely, a tragikus pálya irodalomtörténeti legendája is csak megszorításokkal igaz: vonatkozik az íróra, de nem az újságíróra. Barta Lajos pályája 1919-ig — éppen publicisztikája felől nézve — egységes egészet alkot; szervesen kapcsolódik az irodalom fővonalához, művészi és szellemi kibontakozása párhuzamos Ady fejlődésével. Ezt a fejlődési vonalat 1919 után csak a publicisztikájában viheti tovább, bár például a publikálás nehézségei nyomot hagynak rajta. Barta Lajos megszakított-megszakítatlan pályáját vizsgálva szembeötlő a publicisztikának a kulcs-szerepe, de nyilvánvaló: ez a kulcs-szerep nem egyéni jellegzetesség, hanem a századforduló írói létformájából fakadó általános sajátosság.

Schöptlin nevezetes Vajda-tanulmányában a költőt meglepő módon újságírásból is levizsgáztatja: „Volt érzéke az aktualitás iránt, megvolt benne a jó újságíró néhány igen fontos tulajdonsága, kellő vezetés mellett igen jóra való újságírómunkát is tudott végezni. De lélekkel belemerülni a világ sodrába nem tudott, s ezért mindig kimaradt mindenből.” Ha ezt az idézetet összekapcsoljuk Bölöni Barta Lajos-jellemzésének egyik mondatával: „Egyetemi évei után gyorsan elkapta az írás vágya, amit abban az időben legalkalmasabban napilapok szerkesztőségében lehetett kiélni”, és ugyancsak Bölöninek *A publicista Jászi* című cikke legfőbb meghatározásával: „Jászi nemcsak publicista cikkeiben. Ő tudja jól, hogy a sajtószabadság nekünk sokkal drágább kincs, mint bárkinek, az újság nekünk ma az egyedüli és leghatalmasabb tribün, ahol gondolatainkat hirdethetjük. Az ő kezében a toll több a tollnál, a politikus hatalmas agitatív eszköze, melynek erejét megbecsüli, határait érzi”, akkor világosan előttünk áll az a szituáció, amely a századforduló magyar irodalmát megkülönbözteti a korábbi korszakokétól. Az író-újságíró, a költészet és a publicisztika az első világháború előtt nemcsak hogy széttephetetlen egység volt, hanem hozzátartozott a teljes író eszményéhez, s így értékelő kategóriává vált.

Barta Lajost az irodalomtörténet néhány sietős megállapítása már eddig is a publicisztikus hevületű frók közé sorolja (József

Farkas a *Magyar Irodalom Története* IV. kötetében: „Barta stílusát az író állandó, szinte publicisztikus szenvedélyű jelenléte határozza meg”), de a *Mindenki újakra készül* kötetében megjelent néhány Barta-írást leszámítva, ez a jellemzés légüres térben hangzott el. Mert az életrajz hitelesítő mozzanatai, de még a kortársi kritika magvas megjegyzései sem pótolhatták maguknak az írásoknak a megjelenését: hozzáférhetetlenségük megfakította az élő Barta-művek irodalmi hátterét, s okkal kelthette a szemlélőben a derékba tört pálya képzetét.

A kortársak véleményeiben makacsul visszatér az a gondolat, hogy Barta Lajos realizmusa ateoretikus realizmus: az alkotás és az élet ritka szoros kapcsolatára épült, amelyet az irodalmi publicisztika forrasztott egybe. Bölöni írja: „Az ország népével való összetartozását Barta a riportokkal tartotta ébren.” S ez nem kevesebbet jelent, hogy Barta Lajos, ez az „Anteus-ember” (Bölöni jelzője), mint írótipus, Ady mellé nő fel, aki vállalja is fegyvertársának: „Évek óta számon tartottam, azt is tudom, hogy ő írja a legkülönb, legirodalmibb hinterlandos, háborús riportot s ő írt egy csomó nagyon ízes olvasnivalót.” Nem véletlen, hogy Kosztolányi éppen Barta Lajos novelláit recenziálva elmélkedik — voltaképpen a *Világ* gyakorlatát általánosítva — a magyar novellisztika sajátosságáról: „A magyar novella sajátos műfaj. Bölcsője az újság volt, a napilap, mely a »vonal alatt«, a vezércikk tözsomszédságában vendégül hívta meg — naponta — az irodalmat.” Ő is hangsúlyozza, jellegzetesen kosztolányis tenger-képpel, hogy „Barta Lajos novellái mögött az élet hömpölygő hőségét érezni. A foglalat, a novella kerete, szűk, de az, amit belészorít, nem sekély tavakból vagy pocsolyákból való, hanem az élet óceánjából, egy rész a tengerből, titokzatos és villamos, eleven tengervíz.”

Ezzel azonban már átléptünk Barta Lajos írói műhelyébe: Ady mindenekelőtt a „poétát” látja benne, akiről azt tartja, hogy „... bizonyosan kivételes mai magyar dokumentumok volnának az ő regényei...” Bölöni pedig, aki több mint harminc év távlatából állapította meg: „Kortársai között csaknem társtalanul áll, más írók művei alig tükrözik vissza oly reális, megdöbbentő valósággal, mint az ő írásai, azt a kort”, írói módszeréről már 1918-ban is azt vallja: „Az író a reális valóság s a teremtett írói valóság között nem vágja el a köldökzsinórt: az élet új s új sort szállít a mesékbe.” Természetesen ez csak látszat, hiszen Barta Lajos már prózastílusában is rendkívül egyéni: az expresszív sorok tipográfiailag is elkülönülnek kortársai javarésztétől. Prózája lélegzik: a sok hármas pont, pontosvesszők a feszültséget, a mű „nyitottságát” növelik; izgatott szóhalmazai, szökkenő mondat szerkezetei gesztusokat lopnak a szövegbe: eredendő drámai látással formálja a „reális valóságot”. Hogy

mégis dokumentum-értékűek írásai, azt nem felületes montázs-technika alkalmazásával éri el, hanem a valóság lényeges elemeinek biztos kiemelésével.

Az *Árnyak a hídon* azt bizonyítja, hogy az újságíró ugyanazokat a stíluseszközöket alkalmazza, mint az író; az irodalmi megformálás eszményeit érvényesíti a publicisztikában is; szemlélete ugyanúgy fejlődik, mint a drámaíró műveinek eszmeisége a falusi zsánerképtől az *Örvény* mély realizmusáig. 1907-ben még így fogalmazza meg — nem minden romantikus túlzás nélkül — újságírói hivatását: „Mert iní, igazi újságírók [B. L. kiemelése] mind rajongó szívű, eszményeket kergető emberek vagyunk, kik a közönségért, a nagy erkölcsi és anyagi közjavakért küzdve vándorolunk az életen át, míg tarsolyunk üresen marad és magunk hamis erkölcsi elítélés téveteg fényében hevesen elégve bukunk a megsemmisülésbe . . .” De 1913-ban már izmosabb szellemiségről tesz tanúbizonyságot *A paraszt* című cikkében, ahol előlegzi a majdan meginduló falukutató irodalom céljait: „. . . újabban az irodalom divatossá kezdte tenni a parasztot. Annak a jelenségnek a fölismeréséhez, mely a földet túró és gyümölcsötzető népmilliókban a jövő számára alszik, nem jutott el az [a paraszt] a közönséghez, mely ennek az irodalomnak immár realiztikus módszere dacára is csak etnográfikus külső és belső jelenségeket tud magának megtartani és ledesztillálni ebből az irodalomból; azok számára, akik még nem tudják, hogy a barázdáknak ekével való feltörésén, a magvak elvetésén és füvek levágásán kívül: ennek a tömegnek, mint egésznek a mélysége az a roppant medence, melyben újjáteremtő erők laknak!” S hogy a fejlődés utolsó pontját is lássuk: 1919-ben az ateoretikus realista író fogalmilag is képes megragadni a szocialista realista irodalom (vagy Barta Lajos szavaival: szociális irodalom) egyik legfőbb mozzanatát, a világnézet és a totalitás összefüggését: „Mindenségérzés, az emberi egyetemesség érzése, olyan észrevevésekből fakadnak, melyek csak az egész világról való nézetek összegezéséből emelkedhetnek ki” — írja Barta Lajos, majd így folytatja: „Nem lehet emberi dologhoz hozzányúlni az összes emberi dolgok megértése nélkül. Nem lehet a dolgokról írni, ha az összes dolgokat nem tudjuk közös gyökerű szempontok közé foglalni. Csak a világnézet, csak az összes jelenségeket mindig egy központi és mindig azonos megértésből szemlélő értelem lehet az alapja annak a bátorságnak, mellyel az író merhet az élet dolgaihoz hozzányúlni. Az emberiség egyetemét átfogó egységes világnézet nélkül hogy helyezi be az író az emberi dolgokat a mindenségbe? . . .”

Stenczer Ferenc, a kötet összeállítója, a lényegre szorítkozó, de Barta „egészét” értő utószó szerzője, biztos kézzel válogatta ki tehát Barta Lajos publicisztikájából a jellemző darabokat, ám a válogatás munkája — sajnos — jórészt elhagyást jelent. Az írások két központi

témája: a magyar feudális maradványok elleni harc, másrészt az új paraszti politika meghirdetése, így is kidomborodik. Barta Lajos politikai (s ezzel együtt: művészi) éleslátásának oly nagyszerű példáit is megtaláljuk benne, mint az 1913-as Blaha Lujza cikkében leírt körképet: „Nacionalizmus és feudalizmus olyan egyek voltak nálunk, hogy meg kellett indítani és meg kell harcolni a harcot: a nacionalizmus ellen. A küzdelmek megkezdődtek és tartanak és legforróbb napjaikat élik a fülledt csend mostani napjaiban.” S ez a válogatás is tükrözi, hogy Barta Lajos — Adyval együtt — ébren tartja a Dózsa nevével összeforrott paraszti radikalizmust. De megnyugtató választ nem olvashatunk ki a könyvből arra a kérdésünkre, hogy vajon megismerhetjük-e Bartát, valódi újságírói jelentőségét, ha csak erre az egyébként nagyon hasznos kötetre hagyatkozunk.

Csak egy példát idézünk: 1911-ben országos megdöbbenést és megrázkódtatást jelentett Áchim András meggyilkolása; ismeretes Bölöni György cikksorozata, amely a riporter frissességével, a radikális polgár megrendülésével tudósít az eseményről a *Világban*. Ugyanott jelenik meg május 16-án Barta Lajos *Parasztvezérek* című írása, melyben ezeket a súlyos szavakat írja le: „Áchim életének programját nem lehet elszakítani az egész magyarság életprogramjától még akkor sem, ha — amint való — még nem is volt az egész parasztság vezére.” Az *Árnyak a hídon* méltán felveszi ezt a fontos írást, de csak ezt az egy cikket hozza 1911-ből, pedig ha az újságban kicsit is előbbre lapozunk, tisztább képet kapunk Barta publicisztikájának változatos horizontjairól, terjedelméről méginkább. Április 19-től — a *Hírek* rovatban vagy a belső vezércikkek között — megközelítőleg az alábbi sűrűségben fordulnak elő Barta-cikkek: április 19-én az *Öngyilkos lányokról* lírai tárca; 20-án *Lássa, Tatay bácsi!* címen írás egy kismizett parasztról; 23-án *Az első Népháza* — noha névjelzés nélkül, de kimutathatóan Barta tollából; 25-én *A laibachi apácdék* — politikai cikk; 27-én az *Emelet-örjárat*, melyben települészociológiai megfigyeléseit írja le: „A szociális szervezkedés egyik tengelye a nagyvárosok egészséges lakáspolitikája és itt már leszűrődött, tiszta ideál: a zöld füvek, fák és virágok közt álló különház, a kertváros . . .”; 29-én *Virágos Budapest* címen aláírás nélküli cikk, ám a stílus („Ilyenkor tavasz idején azonban, amikor a május rózsaszínű hajnalokkal közeledik, feltörnek a régi hajlandóságok és a kőpaloták rabjaivá lett ember lelkében a vágyódások olyan halk bimbói pattannak föl, mint tavaszi kökörtcsin nyílásakor a frissülő mezőn . . . Nagyszerű ifjulás ez!”) itt is Bartára vall; 30-án újabb lírai riport a halálra ítélt Tabánról; május 4-én politikai cikk a magyar potemkinizmusról; 6-án tárca: *Halott a ligetben* — legszorosabb kapcsolat novelláival: „Az az öregember, aki a ligetben egy padról holtan lebukott, borzasztóan riasztó tudott lenni; a szívünkre csapott és

az élet fölött lengő hagyományos hangulatot tépte szét . . .”; 10-én *A keleti piac*: témája „pikáns” — a leánykereskedelem, s egy kortörténeti megfigyelés: „Budapestnek világvárossá való forrása egyre-másra termeli azokat a nagyobbstílű kokottokat, akik itt nem találják meg existenciájukat”; s ezután az idézett *Parasztvezérek* cikk, de ekkor még nem számítottunk néhány kétes írást s „vonal alatti” tárcanovellát, riportot. Elképesztő mennyiség; még azt sem mondhatjuk tehát, hogy az 1911-es év a jéghegy víz feletti részével van képviselve a kötetben: csak bója-jelzés, hogy mögötte mélytengerek hullámoznak.

A kötet válogatója az írások egységbe foglalását — helyesen — az életrajz, pontosabban a szellemi érlelődés életrajzának eseményei alapján végezte: a négy ciklus terjedelmi megoszlása azonban téves következtetéseket sugall. A *Kassai évek* (1907–1910) tizenöt, a *Radikálisok és kommunisták* (1910–1919) hetvenöt, az *Emigrációban* (1920–1946) nyolvanhárom és az *Emlékezések* (1957–1964) ciklus hatvankilenc könyvoldalával az életmű kiegyensúlyozott arányait sejteti, ami ugyan Barta publicisztikájának folytonosságát érzékelteti, de elhalványítja, hogy Barta pályáján az 1907 és 1919 közötti évek a legfontosabbak. Ezekben az években tükrözi Barta Lajos publicisztikája azt a reális perspektívát, amely nemzedékének radikális polgáraiból kommunistákat érlelt. Ez az a pálya, melyet — hogy csak néhány névre utaljunk — Lukács György, a filozófus, Balázs Béla, a költő és Bölöni György, a publicista futott be. Természetesen az 1919 utáni Barta-publicisztika is rejt magában izgalmas lapokat; rendkívül találó például az az 1922-es megállapítás a *Nyugat* forradalmáról, amely azóta már irodalomtörténeti alapigazsággá vált: „. . . a *Nyugat* irodalma egyrészt robbanó irodalom a maga magyar viszonylagosságában, másrészt a l’art pour l’art kiúttalanságához jut el.” S például a negyvenhat utáni emlékezéseknek fontos pillanata, amely a kassáki *Mának* szolgáltalt igazságot: „Egészében véve a *Ma* szeretlenkedései mozgást jelentettek minden megállapodottal szemben, ebben volt érdeme. Hiszen az élet maga is állandó előremozgás. Ebben a minőségében fiatalság vibrált a *Ma* irányzatában.” Mégis — a magyar irodalom fejlődésmenetének megértése szempontjából — Barta Lajos 1919 előtti publicisztikája, ennek a publicisztikának például a radikális *Világban* betöltött szerepe, Jászi Oszkár Bartára tett hatása s e hatás meghaladása — ezek azok a kérdések, amelyek megválaszolása sürgető feladat. Nyilvánvaló azonban, hogy ez már nem a most megjelent *Árnyak a hídon* feladata. De azon már méltán sajnálkozhatunk, hogy az általában gavalléros Szépirodalmi Kiadó szűk marokkal mért; a Bölöni, Krúdy, Kosztolányi stb. kötetekkel szemben itt nagyon is kis terjedelemmel gazdálkodhatott a szerkesztő; még arra a bibliográfiára sem nyílt lehetőség, mely Krúdy *Pesti*

levelek című kötetét egészíti ki. Ezzel szemben megelégedéssel szemlélhetjük Stenczer Ferenc szöveggondozását: a cikkek átrása mai helyesírára következetes, a központosítás azonban — Barta szellemében — változatlan.

S végül: kanyarodjunk vissza kiinduló kérdésünkhöz. Ismerjük már Barta Lajos munkásságának valódi méreteit? Látjuk-e tényleges jelentőségét a századelő irodalmában? Egyelőre erről még szó sem lehet: szövegkiadások híján csak sejtelmek lehetnek arról, hogy milyen volt a magyar szocialista irodalom kialakulásának (és első művészi érettségének) folyamata, s ami még fontosabb: milyen esztétikai, irodalompolitikai tanulással szólhat bele napjaink irodalmába.

MARX JÓZSEF

VARGA JÓZSEF TANULMÁNYKÖTETÉRŐL — ADYTÓL MÁIG

(Magvető, 1970.)

Varga József tanulmánygyűjteményét, az *Adytól máigot* kezünkbe véve, az első kérdést már a tartalomjegyzék felveti. Vajon hogyan illeszkednek bele a majdnem másfél évtized alatt született tanulmányok a szigorúan történeti sorrendet követő ciklusos felépítésbe? A tanulmányokat elolvastva arról győződhetünk meg, hogy a szerző alapvetően egységes irodalmi érdeklődése, irodalomtörténeti szenvedélye megteremti azt a gondolati egységet, amelynek megfelelő kerete a kötet ciklusos beosztása. Varga József kutatói munkájának középpontjában Ady életműve áll, és a tanulmányok két fő vonulata is lényegében Adyhoz kapcsolódik. Az egyik fő vonulat az Adyval és korával (kortársaival) foglalkozó tanulmányok alkotják, a másikat az Ady irodalmi hagyatékának máig húzódnó egyik legfontosabb folytatása, a népi irodalom vizsgálata.

Felesleges a szerző mentegetőzése az *Utószóban*, hiszen természetes, hogy az egyes ciklusok alkalmi írásai nem adhatnak teljes képet a címükben megjelölt irodalomtörténeti tárgyról. Annál is inkább felesleges a mentegetőzés, mert a tárgybeli hiányokért bőven kárpótol Varga József tájékoztató szenvedélye, az a szenvedély, amellyel felkívánja hívni olvasója figyelmét az általa bemutatott könyvekre és

az e könyvekben rejlő irodalmi, történelmi jelenségekre, értékekre. E tanulmányok ugyanis elsősorban értékek felfedezésére törekszenek. Az első ciklusok, *Arcok a Nyugat első nemzedékéből*, és különösen a *Visszaperelt nemzedék* elsődleges mondanivalója egy hagyomány megőrzése, sőt felfedezése. Ez a hagyomány a 20. századi magyar gondolkodás, irodalom megteremtésének, a század első két évtizedének hagyománya.

Így természetes, hogy az első tanulmányok Adyval, a 20. századi magyar gondolat megteremtőinek legnagyobbikával foglalkoznak. Adyt századunk alap-problémáival szembebesíti Varga, ezzel egyúttal megteremtve a kötet címének két időbeli végpontja, Ady és korunk között a kapcsolatot. A kötet nyitótanulmányában — *Ady igazi korszerűsége* — ugyanakkor rögtön találkozunk Varga szemléletének sarkpontjaival. Így ír Adyról: „... nemcsak a magyar sorskérdésekre voltak új igéi, új szavakat talált az Ember helyére az Universumban is.” Majd: „Nemzeti és örök emberi mondanivaló együttesen adják meg Ady igazi korszerűségének tartalmát és hitelét.”

A kötet egésze tanúskodik arról, hogy bármiről legyen is szó, a szerzőt az Adyval kapcsolatban felvetett kettős probléma, a nemzeti és az összemberi problémája izgatja elsősorban. A Fábry Zoltánról, Andriéről, Krležáról, de a Jászi Oszkáról és Károlyi Mihályról szóló tanulmányok is bizonyítják azonban, hogy a nemzeti probléma számára tulajdonképpen mint a Duna-menti népek sorsának kérdése jelentkezik. A kötet negyedik ciklusának már a címe is erre utal: *Két dunatíji mester Ady kordról*. Illyést idézi:

„A történelmi szükségszerűség — azaz egészséges fejlődés — azt kívánta és kívánja ma is, hogy az itt élő, egymástól elütő, de egymással tarka- s fehérbab-szerűen összekevert s ezért egymással folyton torzalkodó népek valami összebékítő keretet kapjanak. A monarchiák idején ez a keret természetszerűleg itt is — mint másutt is — monarchia volt. Oroszország is ilyen tarka népmedence volt, s ezt az edényt a forradalmak tüze se pattantotta szét. A Duna-völgyi népeknek sem kellett volna szükségszerűen szembekerülniök egymással a Habsburgok eltűnte után sem. Hogy ez a keret már az első feszítést — az önmagában értékes nemzeti öntudatosodás feszítését — sem állta ki, azt mint enilítettük, vezetőinek tehetetlensége okozta.”

Ugyanakkor Ivo Andrićnál felfigyel az emberi sorsok kérdésére: „Alakjai, hősei életébe hát egyszer csak beleszól a sors, le-lecsapnak annak villámai . . .” — írja, Andrićtól pedig ezt idézi: „A boldogtalan emberek szerencsétlensége éppen abban van, hogy a lehetetlen és tiltott dolgok egy pillanatig elérhetőnek és könnyűnek látszanak,

mikor azonban kívánságukban már mélyen beágyazódnak, ismét úgy tűnnek, mint amilyenek a valóságban: tiltottaknak és elérhetetleneknek, minden következményükkel együtt azok részére, akik mégis megszegik őket.”

A Jászi Oszkárral, Lesznai Annával, Hatvany Lajossal, Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Fábry Zoltánnal foglalkozó írásait ugyanígy átszövik mind a méltatott könyvekben felmerülő nemzeti, társadalmi problémák, mind a szerzők emberi értékei. Az olvasott könyv mögött mindig ott látja a szerzőt egész történelmi háttérrel, sőt az egész történelemmel együtt. Így tud egy-egy könyv kapcsán érzékletes képet adni annak szerzőjéről akkor is, amikor *kifejezetten* nem terjed ki figyelme az említett körülmények elemző felrajzolására.

Mégis sajnáljuk, hogy csak a Jászi Oszkárrol szóló tanulmányokban találkozhatunk Varga elméleti, történelmi felkészültségének igazi szintjével. Itt a Fukász Györggyel és Kerékgyártó Elemérrel folytatott vita mintegy kikényszerítette Vargából mondanivalójának a többi cikkénél elmélyültebb elméleti megalapozását. Az elméleti biztonság a kötet többi darabjánál inkább csak a háttérben munkál az emberi-esztétikai szempontok megalapozójaként. Pogány Józseffel kapcsolatban például szívesen olvastunk volna balos túlzásainak pusztá megállapításán túl annak okairól is. Németh László tanulmányaival kapcsolatban szintén szívesen látnánk elemzést arról, amit Varga csak felvet: „A mindent elborító pedagógiai mámoráról, szenvedélyéről, jó ösztönnel érezte meg, hogy abban az újjászülető ország igényei moccannak. Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy elveiben, törekvéseiben van némi — saját szavát használva — utópia: inkább kísérleti célokra, kiválasztott tehetségekkel nagy eredmények elérésére alkalmasak ma még, mintsem tömegpedagógiának. Hinnünk kell azonban, hogy gondolatai, az áttekintés, a nagy elvek uralma, a kiterjesztés meglepetése, egykor a pedagógia mindennapi princípiumai is lesznek.” Az itt pedagógiai kérdések kapcsán jelentkező kérdés, Németh László utópizmusa, idealizmusa és mégis éppen ebből származó értékei megérdemelnének egy értő elemzést. Természetes persze, hogy ez meghaladná egy recenzió kereteit, megjegyzésünk nem is kritika akar lenni, inkább csak óhaj.

De ha Varga *expressis verbis* nem is igen foglalkozik elméleti kérdésekkel, kötetéből mégis számos kérdéssel kapcsolatban kibontakozik elméleti álláspontja. Ahogyan egyes írói, emberi magatartásokat elemez — említsük itt csak Fábry Zoltán *vox humanájának* szenvedélyes propagálását —, vagy ahogyan pl. az Ady nemzedékének gondolkozásáról beszél, az többet, általánosabbat is elmond e fejtegetések konkrét tárgyánál. Ady kortársainak 1919 utáni útjáról így ír: „1919 után a nagy számvetések ideje jött az egész korabeli magyar

szellemi életben. Babits Mihály, Szabó Dezső és Szekffü Gyula egyként szembenéztek a forradalmak bukása után a 19 előtti Magyarországgal, mint amely »valahol utat vesztett«. Válaszadásuk között nagy a különbség az indulatban — jelezve annak az osztálynak a gondjait, amely őket az irodalomba küldte —, gondolataikban volt azonban egy közös vonás: a múlt század politikai eszméjének, a 67 utáni magyar politika gyakorlatában kétségtelenül mélyre süllyedt liberalizmusnak, szigorú elítélése avagy éppen a kapitalizmus elutasítása — mint Szabó Dezsőnél. A Horthy-korszak szellemi életének széles körében népszerű gondolatvilággal szálltak vitába a század eleji magyar haladás jobbra emigrációba kényszerített bajnokai. Nem a liberalizmusban volt a hiba, hanem a 67-es magyar politika éppen ott hibázott, hogy ennek a világot formáló eszmének eredeti tartalmát elsikkasztotta a politika mindennapjaiból s ezért is zuhant tragédiába az ország — mondták ők, a történelmi igazsághoz híven.” Világosan mutatja e sorok gondolatmenete azt, amit az egész kötet is bizonyít, hogy Varga számára a materialista történelem-szemlélet nem jelent végletes determinizmust, hanem éppen az emberi cselekvések összességének (Marx) látja a történelmet. Az irodalom, a történelem szereplői nála cselekvő egyéniségek, az adott helyzet csak lehetőségeiket, mozgásterüket szabja meg. Ez teszi lehetővé számára, hogy emberek, törekvések *mellett* és más emberek és más törekvések *ellen* szenvedélyesen állást foglaljon, érdemeket és hibákat állapítson meg, egyszóval értékeljen. Az értékelés szempontjáról maga a szerző nyilatkozik: „... a haladáshoz való viszonyon mértem le Jászi életművének hagyományértékét”. De nemcsak az értékelést, az állásfoglalást teszi lehetővé ez a szemlélet, hanem azt is, hogy élő, színes portrékat rajzoljon meg egy-egy hosszabb-rövidebb recenzióban vagy recenziók sorában. Sohasem szorítkozik egy könyv ismertetésére, mindig teljes képet rajzol írása tárgyáról, ezt a teljességet természetesen a művészet értelmében véve, néhány mondattal felrajzolva „hősének” fő vonásait, ezzel azonnal érdeklődést keltve az ismertetett könyv iránt is. Károlyi Mihályról szólva bepillantást enged a család történetébe, ugyanezt teszi Károlyi Mihályné könyvei kapcsán is, amikor Károlyi Mihályné mögött felfedezi Andrássy Katinkát.

De ez a történelmi látás azt is eredményezi, hogy az egyes alakok emberi nagysága megnöveli Varga szemében azok történelmi szerepét is. Így Varga könyvéből egy olyan társaság képe bontakozik ki Ady körül, amelyben *érthetetlené válnék annak magánya*. Nem emberi vagy költői magányra gondolunk, hanem kifejezetten politikai koncepciójának egyedülvalóságára, ahogyan azt Lukács György megfogalmazta:

„Petőfi is sokszor szembekerült a többséggel, helyes megítéléséi következtében. De sohasem maradt egészen magára. Mindig katonája maradt az akkori magyar demokrácia bár gyenge, de mégis létező szélső, jakobinus balszárnyának. — Ady egészen egyedül állt. Persze: a dolgozó nép milliói ugyanazt szenvedték, mint ő. De közte és ezek között a szervezetlen, vagy szervezetek révén a kompromisszum igájába hajtott tömegek közt nem volt és nem lehetett közvetlen kapcsolat, közvetlen együttműködés. Ady — akinek politikai okosságát nem lehet eléggé kiemelni — minden lehetőt és lehetetlent megpróbált, hogy ennek a magányosságnak a kerítését áttörje. Justh Gyulától Garamiig, Jászi Oszkártól a Galilei-körig mindenkivel megpróbálkozott; mindenkivel, akiben csak a legkisebb hajlandóságot látta, fegyverbarátságot kötött. Hiába.”

Nyilván a hagyomány szeretete, féltése, sőt a hagyomány megteremtésének szenvedélye hatott, amikor Varga a most egy kötetben közzétett alkalmi cikkeiben nem tért ki erre a problémára, sem az *Arcok a Nyugat első nemzedékéből* és a *Visszaperelt nemzedék* c. ciklusokban, sem a népi írókkal kapcsolatos, sokban hasonló kérdésekre az *Ady halála után* c. ciklusban. Pedig hagyományaink és mai értékeink egyaránt megérdemlik azt, hogy a maguk helyén ünnepeljük őket. Sőt, a helyek pontos kijelölése egyúttal előfeltétele a méltó ünneplésnek. Varga könyvének első mondata: „Kis kultúrák és még inkább kis intelligenciák szeretik egymás ellen művészeiket.” Nos, ha pontosan kijelöljük művészeink, politikusaink történelmi helyét, akkor lesz csak lehetséges, hogy ne szeressük Adyt Babits, József Attilát Illyés, vagy Kun Bélát Jászi Oszkár rovására.

Végül még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy alkalmi cikkek gyűjteményéről lévén szó, kritikai jellegű megjegyzéseink inkább csak óhajoknak tekintendők, és semmit sem vonnak le a kötet önmagában gazdag, kiérlelt értékeiből.

ZAPPE LÁSZLÓ

VEKERDI LÁSZLÓ: NÉMETH LÁSZLÓ —
ALKOTÁSAI ÉS VALLOMÁSAI TÜKRÉBEN

(Szépirodalmi, 1970)

Vekerdi László a kiemelkedő írói életutat bemutatni szándékozó könyvében eleve lemond arról, hogy miközben aprólékos részletességgel festi meg Németh László életpályáját, alkotások és társadalom-

jobbító elgondolások vajúdo születését, e szülés eredményeivel és eseményeivel szemben akár egyetlen kérdőjelet is feltegyen. Tökéletesen azonosul a Németh László megjárta szellemi-teszt út minden egyes állomásával, Németh László minden egyes akár irodalmi, akár politikai gondolatát és tettét utólag is kizárólagosan helyesnek ismerve fel s ítélve meg, s Németh László egész életét és életművét töretlen lendületű, megkérdőjelezhetetlen egésznek ábrázolja. Az irodalomtörténetírás az ilyen, az alkotóval kritika nélkül, belülről, a mindenkori jelenben s nem fejlődésében azonosuló, az alkotóval és életművel szemben kérdéseket és kétségeket nem támasztó, a művek elemzéséről a meghatott dicséret javára lemondó módszert természet-szerűleg aligha tekintheti objektív és orientálni-képes ábrázolási lehetőségnek. De Vekerdi nem tudományos igényű monográfiát írt (gondolom szándéka szerint sem azt), így nyílt és vállalt lemondása az elemző megközelítésről és a kívülálló objektivitásnak még a lát-szataról is, tulajdonképpen rendkívül rokonszenves is lehetne.

Az lehetne, ha Vekerdi László e vitatható módszer segítségével egy, a személyes elfogultságot vállaló, lírai megemlékezést kívánna írni. De Vekerdi nem megemlékezést ír, nem személyes hangú vallomást. Terjedelmes könyvével igazságot kíván szolgáltatni a szerinte mindig és mindenkoron mindenki által igaztalanul támadott írónak.

Németh László alkotásainak, politikai szerepének megítélése nem egy recenzió feladata. Itt most csupán Vekerdi László vitatható irodalomtörténeti módszeréről kívánok szót ejteni. Vitatva egészében azt a megközelítési módot, ahogyan Németh László pályáját, írói működését, alkotásait s politikai magatartását, tetteit könyve bemutatja.

Vekerdi László ugyanis még a személyes hangú, lírai emlékbeszéd kötelező elvi és ízlés-normáit sem vette tekintetbe könyve írásakor. Mert az irodalom történetének legrangosabb alkotói esetében sem lehet érdekes, nem az elméleti, de a kulturált ízlésű gondolkozás szintjén sem az, hogy a kórházi kivizsgálás mit talált a nagy író vizeletében (301.). S legalábbis meglepő elfogultság magától értetődő és bizonyításra nem szoruló tényként azt állítani, hogy Németh László Goethe-féle író, s így számára a regényírás veszélyes mesterség, ellentétben Jókaiival és Thomas Mann-nal, akik számára a regényírás nem veszélyes mesterség, mert bár a német író a Jókaiénál jelentékenyebben szélesebb látókörrrel, de mégiscsak mesélőkedvű fantáziáját működtette csupán alkotás közben (259.). Az is meglepő, hogy a minőség-szocializmus távolról sem bizonyított sikerű eszméjét alapul véve, hol a *minőség-földművelést* (144.), hol a *minőség-apát* (225.) emlegeti s dicséri, mint a Németh Lászlóban megtestesülő minőség-eszme egy-egy az író egyéniségéből lebomló részletét.

Azt is nehéz elhinni, hogy Németh László 1961 és 65 közötti termékenységéhez és alkotói működéséhez az egész magyar irodalomban hasonlítható szellemi gazdagságú termés csak egy fogható: Németh Lászlónak a harmincas évek elején nyújtott teljesítménye. (347.) Az „én önmagamat önmagammal mérem” Kosztolányinál még dermedt-kegyetlen ironiája itt áhítatos tisztelgés. S mint ilyen, tulajdonképpen már kételyeket ébresztő tiszteletlenség is.

Vekerdi László elmarasztaló megítélése szerint Németh László szellemi termését nem fogadta az elmúlt negyven év magyar szellemi és kritikai élete a legteljesebb elismerés és azonosulás—azonnal-magába-fogadás szintjén, de ennek okát *csak és kizárólag* abban keresni, hogy „nem is magyarázható mással a hatástalansága, mint a magyar szellemi gyomor kiváló gondolatemésztő-képességével” (282.) már finoman fogalmazva is egyoldalú megfogalmazás. Arról nem is beszélve, hogy Németh László „hatástalanságáról” beszélni egyszerűen érthetetlen állítás. S innen már csupán egy lépés a következő ítélet: „Németh megismeréséről pedig úgyis eleve lemondhatunk, az ilyen Goethe-féle írók megismerhetetlenek” (163.). Hogy ki Goethe-féle író s ki nem, annak elméleti eldöntésére itt kevés a tér, de meggyőződésem szerint még a Goethe-féle írók is megismerhetők, ha bonyolultabb és összetettebb közelítési módokat is igényelnek, mint az egyszerűbb írók esetében ez megszokott. S Németh László sem tartozik azon írók közé, akikhez szükségtelen vagy értelmetlen dolog lenne az irodalomértő elemzés gondolkodó-kereső szintjén közelíteni.

A gondolkodó-kereső közelítés tökéletes hiánya azonban Vekerdit teljesen egyoldalú s épp ezért hamisan elfogult megállapításokhoz vezet. Így ír könyve 63. oldalán: „A munkahelye Zuglóban volt, s ő az 1928/29-es emlékezetes hideg télen vacogva villamosozott naponta oda s vissza, szabad idejében pedig kétszeres erővel dolgozott. Nyolc kilót fogyott, megbetegedett, s napfény után sóvárogva 1929 kora tavaszán az adriai tengerpartra utazott, ahonnan néhány nap múlva negyvenfokos lázban, súlyos tuberkulotikus tüdőcsúcs-hurutban szenvedve menekült haza, Ella karjába.” A kép teljességéért szeretném emlékeztetni Vekerdi Lászlót arra, hogy 1928/29 emlékezetes hideg télen nem egy magyar író nem rendelkezett sem állással, sem lakással, sem mindennapi betevő falattal, némelyek az ország határain túl nem rendelkeztek mindezzel s nem az volt a legnagyobb gondjuk, hogy naponta oda s vissza kellett villamosozniuk a munkahelyükre, mitöbb, amikor napfényre vágytak, nem utaztak rögtön az adriai tengerpartra. Valamint 1929 tavaszán éppen sűrűsödött a világgazdasági válság, országunkban is többen nem dolgoztak mint dolgoztak, azon az emlékezetes hideg télen diplomások ezrei jó ha hómunkát találtak s az idő tájt Németh László huszonnyolc éves volt, amikor még a Goethe-féle írók is emberiség-gondját összegezõ

nagy művük megírásának kezdetén tartanak, s így egy kis villamosozás egészséges és tapasztalatokat biztosító is lehet számára. Sőt, az kell, hogy legyen.

Vekerdi László kérdőjelek nélkül tisztelgő életrajza azért alapvetően rossz munka, mert Németh László egyéni életútjának minden egyes kis eseménye nagyobb figyelmet érdemel e könyv szerint, mint ami Németh László körül ebben az országban a harmincas évek kezdete óta történt. Az életművet és az életutat csak önmaga tökéletességében vizsgálja s szemelláthatóan nem tulajdonít jelentőséget a külvilág eseményeinek, legfeljebb ha támadó élük Németh László vérnyomását emelték meg. Vekerdi ugyanis a harmincas évek egész szellemi-irodalmi, sőt politikai életét is úgy mutatja be, mint ahol a *Korunktól* és a baloldali orgánumoktól a *Nyugaton* át a jobboldali hírlapocskákig mindenki össze-vissza fecsegett, kivéve kizárólag Németh Lászlót, s így könyve minden vélt jószándéka ellenére, nem csupán Németh László életútja és alkotói tevékenysége vonatkozásában dezorientálja az olvasót, de az egész korszak értelmezésében egy hamis és hazug alternatívát állít. Nevezetesen azt, hogy Vekerdi beállítása szerint a korszak legnagyobb hibája, sőt bűne az volt, hogy míg a jobb- és baloldal egymást marta s kisszerű marakodásaikban emésztették a neizet energiáit (126.), nem vették észre, hogy Németh László, legfőként a *Tanú* hasábjain már megvetette a jövő összes gondjai megoldásának elméleti alapját.

Itt most nem ez állítás igazságával kívánok vitázni. Csupán Vekerdi-nek azzal a módszerével, hogy ezt a nagyon vitatható állítást egyáltalán nem kívánja bizonyítani. Bibliai kinyilatkoztatásnak tekinti Németh László minden leírt mondatát, s még a szelíden ellentmondó eretnekeknek is *apage*, *Satanast* kiált. Az ellenkező álláspont létjogosultságát pedig egyszerűen tagadja. Mert nincs és nem lehet. Ha van, akkor jelentéktelensége, kisszerűsége, ostobasága következtében nem érdemel figyelmet. Így aztán úgy rajzolja meg Németh László életpályáját, hogy egyfelől teljesen a valóságtól eltérő értékrenddel mutatja be az elmúlt negyven év magyar irodalomtörténetét és politikai életét, másfelől Németh László életművét mint a legvitathatatlanabb, tökéletesen egységes és mindenkinek felette álló életművet értékeli. A módszer így egyfelől alkalmat ad Vekerdi-nek arra, hogy az életmű és magatartás *elemzése* helyett egyszerűen prófétának lássa Németh Lászlót (349.), akivel szemben az elemző kritikának nincs helye és nincs értelme, másfelől az elmúlt negyven év egész magyar fejlődését csak mint Németh László alkotói periódusának függvényét tekintse. Így az irodalom és politika elmúlt évtizedeiről és Németh László alkotói nagyságáról is torz és hamis képet ad.

Csak az életmű lényegfelismerő-elemző feltárását s vizsgálatát tartom lehetséges módszernek arra, hogy a Németh László-életművel

egyetértő vagy ellenmondó véleményt vitaképesen feltárjunk. Vekerdi könyve nem vitaképes. A templomosok bibliamagyarázatai még az cretnekekkel szemben sem voltak soha képesek megvédeni az egyház tekintélyét. S csak az olvasni nem tudók hittek elfogultan szenvedélyes, de nem a valóságról szóló prédikációiknak.

SZIGETHY GÁBOR

SIMON ISTVÁN: GYALOGÚTRÓL A VILÁGBA

(Magvető, 1970.)

Szabó Lőrinc prózai munkáiról írva jegyzi meg Simon István: „Régi igazság, hogy jó költő prózát is jól ír.” Simon István új prózai kötete, a *Gyalogútról a világra*, immár a második bizonyíték arra (*A virágfa árnyékában* c. könyve után), hogy a tétel rá is illik, s még nem is számítottuk a *Népszava* Szép Szó-mellékletében sorjázó, s lassan úgszintén könyv terjedelművé kerekedő népszerűsítő irodalomtörténetét.

Az új könyv a pálya olyan magaslatán állott össze egészé, ahonnan van kitekintés, belátható a megtett út, s ez a válogatás szerkesztési elveiből is kiderül. Kirajzolódnak a szellemi érlelődés vonalai, a pálya térképe mögött minduntalan fölsejlik a szülőfalu, mely megtartó vonzóerőt jelent, s viszonyítási pont, mérték a hűséghez. Ez a hűség és viszonyítás állandóan jelen van a könyv sokműfajú írásaiban, szóljon bár a szerző Havanna fényeiről vagy Vietnam névtelen embereiről.

Az élmény- és tapasztalatszerzés vágya, a gazdagodás szándéka, a befogadó magatartás a jellemző e kötet írásaira, s nemcsak az útirajzokra, hanem az írói portrékra, köszöntőkre, recenziókra is. A másik uralkodó mozzanat a vallomástevés szándéka. Csak látszólag van ellentmondás a befogadás önmagába irányultsága és a vallomás kifelé fordulása között, mert az önmagunkat gazdagítva másokat gazdagítani elve kapcsolja egybe a két szándékot, s ez a kapcsolat egyik meghatározó eleme a könyvben megnyilatkozó közírói egyéniségnek. A vallomásosság egyben a legfőbb értékképző erő Simon István könyvében. „Nem vagyok teoretikus elme . . .” — vallja egyhelyütt, így a vallomás őszintesége hitelesíti ítéletcit. Mert a vallomástevő író is ítélkezik, értékkel, de inkább összehasonlítva, korábbi tapasztalataival egybevetve, kötődéseivel mérve a mérlege-

lésre szánt jelenséget. Nem megdönthetetlen tételeket, önmagukban is helytálló igazságokat kíván megfogalmazni, csupán véleményét.

A kötet eszmei hálórendszerének olyan keresztvezési pontjai vannak, mint nép és nemzet, népiség és művészet, hazafiság és internacionalizmus, művészet és elkötelezettség, népiség és modernség, modernség és korszerűség, modernség és provincializmus. Egyik fogalom minduntalan előhívja a másikat, ha a háló egyik szálát meghúzzuk, a többi is mozgásba jön. Nem véletlenül a népiség ismétlődik a legtöbbször a felsorolt fogalompárok egyik pólusaként, ez van jelen a legnagyobb súllyal a könyv gondolatrendszerében, s ez az az eszme, amely nélkül Simon István esztétikai nézeteit és értékrendjét sem lehet megérteni. A „népben és nemzetben” gondolkodás állandóan jelenlevő publicista igényén kívül a megoldáskeresés, a válaszadás feltétlen szükségessége is ott húzódik minden leírt mondata mélyén, s ez biztosítja, hogy nem megmerevített ellentétpárokból, hanem konstruktív és mozgó ítéletekben gondolkodik a közíró Simon István.

Simon István a plebejus népiség híve. A kétkeziek nevében emel szót a hazafiság vitában éppúgy, mint a művészet hivatásának ügyében. A népiség számára mérce, értékmérő viszonyítási alap, s éppen erről az alapról publicista kedve — okkal — többször is célba veszi a „polgári fanyalgást” (bár utóbbi fogalom helyett hazai viszonyok között célszerűbb „kispolgári”-t használni). Az elkötelezett népiség esztétikai nézeteinek is meghatározója: „S biztos vagyok abban, hogy a népiség úgy is, mint életérzés, úgy is, mint hang, döntőbb tényezője lesz a jövő magyar szocialista költészetének, mint bármely stílusirányzat is a virágzó sok közül” — írja. Számára a nagy művészet kritériuma, ha az alkotók „egy népben gyökerező kollektív eszményt szolgálnak úgy, ahogy mindig is tették legjobbjaink”. Ezért szólal fel minden álmodernkedés és divat ellen, amely a korszerűség áruhájában tüntet, legyen bár felszínes, vagy nálunk gyökértelen.

A problémák továbbbűzése ugyanakkor ellentmondásokat is felszínre vet. Amíg ugyanis Simon István joggal harcol a kispolgári sznobizmus, modernséggel hivalkodó provincializmus ellen, egyben némi ellenérzéssel veszi tudomásul a „szocialista modernség” olyan képviselőjét, mint Brecht. Bár erről tanúskodó megjegyzése egyszerűen az egyéni ízlés esetleges megnyilvánulása is lehet, mégis a már vázolt népiség-értelmezéséből fakadó ilyen fenntartásai vitathatók. Az avantgard eredményeinek beolvasztásával — meghaladásával szembeni ellenszenvé — amelyet egyébként fölerősít az, hogy napjainkban a harmadik világ művészeinek munkásságában szinte túlságosan harsogóan jelentkezik mindez — onnan ered, hogy a magyar kultúrában a paraszti gyökerű népiség elsősorban hagyományörző szerepet töltött be. Az előbb említett vonatkozásban Simon Istvánnál is a dominánsan paraszti népiség értelmezés uralkodik, ez sugároz ki az

ízlésre. Csakhogy a népiség fogalma tágabb érvényű! Másrészt a hagyományörzés, hagyomány-mentés mozzanata egyáltalán nem jelenti, hogy a születő alkotás, életmű hagyományos is egyben, már ami a formai minőségét illeti. Gondoljunk csak a bartóki modellre. Bartók a népdal fölhasználásának háromféle módját jelölte meg, amelyek közül legmagasabbrendűnek azt tartotta, amely a népdal szelleméből indul ki, s nem azt, amely például betétként használja fel a népzene elemeit, dallamait. A megőrzés és újítás ilyen szintézise jelentheti az egyetemes érvényű művészetet.

Természetesen az egyetemesség igénye Simon István más írásaiból kicsendül, s a kötet egészében így teremődik meg az egyensúly. Petőfi, József Attila és Fábry Zoltán művészetét elemezve egyben a könyv írója is hitet tesz haza és emberiség ügyének egyetemes szintű művészi megvalósítása és vállalása mellett.

A külföldi utak során szerzett kulturális és művészi élményei megerősítik hitében, hogy a művészetnek társadalmi hivatása, lényeg-kifejező funkciója van. A magyar és a kelet-európai irodalom történetének ismeretében mindez nem új, a Simon-írásokban azonban még egy fölfedezéssel, ráérzéssel párosul a tanulság. Tudniillik, hogy abból a szerepből, amelyet a szocializmusban a művészetnek tulajdonítanak, s a művészeknek abból a szándékából, hogy tudatosan törek-szenek megőrkíteni művészetükben korukat — nem szabad senmit sem feladni. Hogy miért? Amint azt a spoletói költői fesztiválról adott tudósítása bizonyítja, a másik világ költői nagy érdeklődéssel figyelik a szocialista országok költőinek „tartalmas” alkotásait. Az előbbieik közül sokan belefáradtak már a modern líra és modern művészet lélegzetelállító, de látványos bűvészműtatványának bizonyuló produkcióiba. Persze, ez a következtetés nemcsak a 20. századi művészet láttán alakul ki Simonban, hanem legdöbbenetesebben talán az egyiptomi művészet máig friss, pompázó, étellel teli s valóban örök alkotásait szemlélve.

Eddig elsősorban az „irodalmár” Simon Istvánról szóltunk, holott a könyv egyenrangú darabjai az élménybeszámolók, útirajzok is. Szerzőjük érdeklődéssel figyeli a bejárt országok politikai, társadalmi mozgását, kitűnő emberismerettel, helyzetelemzéssel, finom megfigyelésekkel tárja fel a legapróbb részletek mögött is a lényegét. Az aggódó együttérzés, szövetségeskeresés mozgatja tollát, amikor a harmadik világban szerzett benyomásait szedi rendbe, anélkül, hogy az illetéktelen kontárkodás vagy kioktató fölényesség gyanúját keltené.

Simon az illyési próza klasszikusan tiszta, plasztikus stílusát kívánja folytatni. Gondolkodásának logikája, racionalista magatartása egyben stílusát meghatározó elv is: „Szeretem a világos, tiszta arányokat s az áttekinthetőséget, melyre akkor érzem a legnagyobb szomjúságot,

ha nehéz, bonyolult kérdéseket próbálok magamban tisztába rakni” — írja. Érezhetően arra törekszik, hogy az ideológiai fogalmakat, tudományos kifejezéseket is átültesse a hétköznapi nyelvre vagy saját szavaival újrafogalmazza őket.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A MAGYAR TÁRSADALOM ÉLETÉBEN (1849-től — 1945-ig)

(Gondolat, 1970.)

A hazai közművelődés színvonalának emelése kulturális politikánk legfontosabb céljai közé tartozik, és ennek megvalósítása mindennapi feladatunk. Társadalmi és egyéni igény találkozásáról van itt szó, s az ebből fakadó közös törekvés irányítja a figyelmet egyre fokozottabban a művelődéstörténet felé. Túl vagyunk már a kezdeti bizonytalanságon, a művelődéstörténeten belül kezdjük érezni az arányokat. Így tisztában lehet az olvasó, ha kezébe veszi a Kovács Máté szerkesztette kötetet, hogy a „klasszikus” értelemben vett kultúrtörténet egy szűk és speciális területét öleli fel ez a könyv. E stúdiumnál több a hagyomány, mint más ágagnál, ami persze előny is, de ugyanúgy jelenthet hátrányt, ha tapadunk a rég bevált módszerekhez, gyakorlathoz. Bár jól tudjuk, hogy hasonló munkáról nem számolhat be művelődéstörténetünk, s ez a szerkesztő és munkatársai vállalkozásának elsősorban úttörését dicséri, de túl ezen, arányait és jelentőségét is rögtön növeli. Ez a vállalkozás egy három kötetre tervezett sorozat második kötete. Az első hasonló címmel jelent meg, és az államalapítástól 1849-ig kísérté végig a könyv és a könyvtár szerepét a magyar társadalom életében. A sorozat befejező része a felszabadulás utáni korszak igen gazdag anyagából fog ízelítőt adni. Ízelítőt nyilván, mert ahogy haladunk előre a kötetek sorrendjében, úgy fogynak, szűkülnek a benne foglalt évek és bővül az anyag meg a terjedelem.

Mindebből már kitűnik, hogy ez a kötet az 1849 és 1945 közötti kor anyagából nyújt válogatást. Első látásra megítélhető, hogy a terjedelmi korlátok nemhogy a teljességre való törekvést gátolták meg, hanem a kötetben belül eltolódásokat okoztak, időrendben és tematikában — ezek minőségi és mennyiségi képviselésében egyaránt. Tehát: az anyag diktálta-e a szövegválogatást, a terjedelmet vagy arányokat — avagy egy preconcepció? Úgy tűnik, az utóbbi.

Kinek szól ez a kötet? Alapos elolvasása után is az a véleményünk, ami az első lapozás után is megfogalmazódott, hogy a nagyközönséghez és a szakemberekhez egyaránt. Ez a kettősség sok veszélyt rejteget. Egyrészt a *válogatásnál*: a kötet válogatott forrásgyűjtemény. Az anyag, melyekből válogat, idéz, különböző szintű és rangú. Tudományos publikáció éppúgy szolgál forrásul, mint egy hírlapi riport, Tanácsköztársaság alatti röplap, rendelet vagy mondjuk Blaháné akciója az irodalomért. Nem azt kifogásolom, hogy olvasmányos anyag is került a könyvbe szép számmal, s hogy kevés a korból kapott tudományos hitelű kontroll, hanem ott van vitám a szerkesztéssel, hogy ezek egyazon szövegekörnyezetbe kerültek, s nincsenek „betájolva”. A főtebb említett anyagválogatási prekonceptióra, az itteni hibás szintézisre egy közös példát hozok az önkényuralom korának anyagából. Amennyire idevaló az irodalom- és sajtótörténeti, valamint sajtóelméleti (riport-műfaj) tanulságokat érdekességekkel is szolgáló Vadnai Károly-cikk, annyira vitatható egyáltalán bele-, de különösen idetartozása a pest-budai nyomdászok önképző egyesületének megalakítására való felhívásnak és az alakuló közgyűlés megnyitó beszédének. Ez talán egy tágabb vagy szűkebb értelemben vett művelődéstörténetben kér inkább helyet, márcsak azért is, mert konkrét, részletes program nincs benne. Túlzottan engedtek a kuriózumnak, amikor közlésre szánták Toldy Ferenc cikkét: „Egy országos intézet veszedelmének nyílt és titkos, érdekes története.” Az frás az egyetemi könyvtár csatlakozó épületeinek lebontása körüli hercehurcáról szól. Ilyenkor úgy érzi az olvasó, hogy a szemelvények úgy önállósulnak, hogy kiszakítva a folyamat szervezéséből, logikájából öncélúan kapnak funkciót.

A műfaji kettősség nemcsak a forrás-szemelvények esetében érezeti nyomát, hanem jelentkezik a *korszakok elé írt bevezető tanulmányokban is*. Ezek kivétel nélkül *hagyományos módon* készültek, történelmi és társadalmi tablót rajzol elének a korszak specialista szerzője. Módszeréről ő is így vélekedik: „Ez volt az a társadalom, az a politikai és gazdasági helyzet, amelyben a dualizmus korának hazai, magyar és más nemzetiségű olvasóközönsége, valamint könyv- és sajtó-, olvasási és könyvtári kultúrája kialakult.” Nem lehet tudni pontosan, hogy ezek a bevezetők kiknek készültek. A szakember ezekből alig kap új adatot vagy összefüggést, az olvasó pedig megintcsak bukdácsolhat a tájékozódás útvesztőjében. A már idézett dualizmuskori bevezetőnél maradván, ott is egymás mellé kerültek különböző rétegű adatok, különböző rétegű forrásokból. Például a „Könyv- és lapkiadás és kereskedelem” alfejezetben Elek Arturnak a *Nyugatban* közölt, a könyvkiadás gazdasági szempontjainak primátusságát ecsetelő, a könyvnek áru-mivoltát elemző *esszészerű* megjegyzései mellé kerülnek Bánáti Ágnes és Sándor Dénes *A százszentendős*

Athenaeum c. történelmileg és filológiailag elemző könyvéből vett ismeretek, adatok. A forráskritika hiánya okozza azt a zavart, hogy ha az olvasó el akarna igazodni pl. a Franklin Társulat házatáján, akkor a bevezetőtől s az egymás mellé került szövegekből nehezen derül ki, hogy mikor milyen viszonyban állt a Landerer és Heckenast céggel, mikor olvadt bele a Lampel és Wodianer stb. stb. Egyszer csak arra figyel fel az olvasó, hogy évtizedek és összefüggések röpködnek ide-oda.

Ez az *orientációs kettősség* eredményezi a korszakbevezető tanulmányokban továbbá azt is, hogy egyik oldalon sok a sommás, ki nem fejtett, vagy nagyon nehezen megindokolható, vitára készítő megfogalmazás, a másik oldalon pedig általánosan ismert dolgokról van gyakran szó. Az első esetre liadd hozzak két példát — mondjuk — az önkényuralom kortörténeti bevezetőjéből: „Az osztrákok Magyarországon ismét abszolút kormányzásra, nemzetiségi elnyomásra törekedtek, s ebben a reakciós magyar nagy- és középbirtokosok voltak segítségükre.” Itt nyilván nemcsak törekvéstről, hanem megvalósításról is szó van. Mire vonatkozik a mondat második fele? Nyilván főleg a „nemzetiségi elnyomásra”, mert az „abszolút kormányzásban” nem támaszkodtak rájuk a Habsburgok. Néhány udvarhű arisztokratára támaszkodott Bécs, de a középbirtokosok szerepe itt nem említhető. A dualizmuskori bevezető végén így fogalmaz a szerző: „Javában áll a harc a haladás és a hagyomány hívei közt, amikor kitört az első világháború . . .” Milyen hagyomány? Nem a haladás és a maradás közti harcról van szó? Nagyobb kontrollra, több precizításra még sok helyütt lett volna szükség.

A csak általánosan ismert, vagy egyébként is elhanyagolható részek helyébe a bevezetőkhöz helyet kellett volna szorítani a folyóiratoknak, napilapoknak. Nem ismerteti az egyes korszakok sajtóját egészében és részleteiben, pedig nemcsak jellemzik a kort, hanem a könyvszerzők gyakran merítenek belőlük. Jobbára jegyzetekbe szorulnak — de többnyire oda sem — a lapok „nacionáléi”, de ezek kurta bibliográfiai megközelítések: a szakmabélinek semmi, az olvasónak édeskevés. Sok esetben még a profilt, a pártállást sem tudhatni meg róluk.

Ez a kihez szólás eldöntetlensége a *jegyzetapparátusban* hozta a legtöbb kudarcot. Természetes, hogy a bibliográfiai pontatlanságok ilyen nagytömegű munkában előfordulnak: vannak hibák, melyek a szerkesztés közben maradnak benne, vannak, melyek a jegyzetkészítő, sajtó alá rendező lelkét terhelik. Ezt előre bocsátva is soknak tűnik a szakmai hiányosságok, pontatlanságok, következetlenségek száma. Először néhányat a látszólag *formai problémákról*. Ahol a dokumentumokból csak részleteket közölnek, gyakran nincs feltüntetve a szakaszosság. Van, ahol közlik az eredeti leőhelyet („eredetileg megjelent”), hol nem, de inkább az utóbbira akad több példa. Formai

kérdés az is, hogy az írások lelőhelyét különféleképpen jelölik: pl. Pesti Napló, 1857. január 10. áll egyik szövegközlés végén, de ugyanennek a jegyzetanyagában ez a formula áll: Pesti Napló, 1856. 486. sz.

Alig lehet felfedezni *módszert és mértéket* a jegyzetelésben. Vegyünk egy jellemző példát: a *Budapesti Szemlé*ről írva jelezni kellett volna, hogy a Csengery-féle más volt, mint a Gyulaié, s hogy a Csengeryé 1869-ben megszűnt, Gyulai 1873-ban újat alapított, s Voinovich Géza 1909-ben, Gyulai halála után vette át a szerkesztést. Mértékre hozhatnám pl. hogy György Aladár egyik fő művét nem említi a jegyzet sem. Pedig *Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata* azért is fontos, mert a hazai helyzet sajátos kontrollját adhatta volna. Eltitkolja pl., hogy a Franklin Társulat 1873-ban alakult, de az *Athenaeum* alakulási évszámát (1868) viszont közli.

Előfordul, hogy *önmagával kerül ellentmondásba*; az egyik fejezet után (11.) Horvát István magánkönyvtárának a múzeumi könyvtárba kerülési éve az egyik jegyzetben 1846, a másikban 1847 (51. lap). *Nem ellenőrzi tehát adatait*, kritika nélkül vesz át különböző helyekről. Így adódhatnak, hogy elévült adatok is bekerülhetnek a könyvbe: Toldy Ferenc nem 1843-tól, hanem 1846-tól az Egyetemi Könyvtár vezetője, s nemcsak levelező tagja volt (1860-tól) az Akadémiának, hanem 1864-től rendes tag is. Bár jegyzeteinek szövege gyakran és túlságosan (pl. Ráth Mór) tapad az Irodalmi Lexikon címszövegeihez, de még az így előbukkanó ellentmondásoknak, hiányosságoknak sem néz utána. Címszavainak nemcsak adataiban, de ítéleteiben is csak „kétkedve bízhatunk”. *Jegyzeteiben a sorrendiség nem érték szerinti minősítést jelent*: Falk Miksa pl. publicistának jelentősebb volt, mint politikusnak, s azt sem hiszem, hogy a „konzervatív polgári” jelzős minősítés reális. (Az Irodalmi Lexikon szerint „publicista, politikai író.”) Vagy: Falk Miksánál jelzi, hogy a Tudományos Akadémia tagja, Pompéry Jánosnál nem. A minősítés tévesztésére más jellegű példa is akad: Török János *esetében megemlítik a Pesti Napló és a Magyar Sajtó szerkesztését*, de a *Magyar Gazdát és a Pesti Hírnököt*, ami ezeknél fontosabb, nem. A különböző források adatai összevetésének mellőzésére és a minősítés bizonytalanságára említjük meg, hogy Pompéry Jánosról ezt olvashatjuk: „1857-től szerkesztője” a *Pesti Napló*nak. A lexikonban ez Pompérynél így található: „57-ben”, a *Pesti Napló* címszó alatt „1855. júniustól 1858-ig Kemény Zsigmond, 1858-tól 1860-ig Királyi Pál” szerkesztette. Ezt is könnyű lett volna eldönteni! Pompéryt mellékesen a lexikon íróként is nyilván tartja, ez a jegyzet nem. Néha érdemtelenül keveset ír egyes személyről. Vadnai Károlytól közöl szöveget az Emich-nyomdáról, de a jegyzetben csak ennyit ír: „V. K. (1832–1902) a század második felének jeles tárcaírója.” Ez itt kevés is, de nem is ez jellemző rá, hanem pl., hogy 1856–64 között a *Hölgyfutár* szerkesztője, 1884–92 között

(Tóth Kálmánnal) a *Fővárosi Lapok*at szerkeszti, fontos az ízlésnevelő munkája, sok íróat foglalkoztatott, emlékiratai is jelentősek stb.

Sajnos, *sok dolognak nem jár utána*. Thaly említi, hogy „volt alkalmam a Pesti Napló hasábjain ezelőtt vagy másfél évvel a könyvtárt körülményekben ismertetnem . . . Cikkemet akkor a többi hazai lapok többnyire egész terjedelműleg átvették, vagy kivonatot közöltek belőle . . .” A jegyzet az első mondatához megjegyzi, hogy „a jelzett cikket a Pesti Naplóban nem találtuk”, de hogy a többi lapban sincs, illetve melyikkel vétette el Thaly, arról nem esik szó. Vagy pl. Vadnai említi Xantus János egyik művét, de a bibliográfiákban „nem találják”. Névmagyarázatot ad, de tárgynagyarázatokat nem: mit jelent a mai olvasónak a „kótából való gazdálkodás” (63.)?

A bibliográfiai hibák, pontatlanságok, hiányosságok sorát nem folytatjuk (a gyakori sajtóhibákról nem is szólunk külön), de egy kiugró hibát még felemlítünk; ez szinte a pontatlanság csúcsa a kötetben. Az egyik jegyzetben Thaly Kálmán adatainak egy részét *összekeveri* Tóth Kálmánéval: pl. a megadott évszámok (1839–1909) jók, s utána hamarosan ezt írja: „A szabadságharcban honvédhadnagy.” — Mindössze 9–10 éves korában! Utána ez áll: „Költeményei, színdarabjai sikert arattak.” Verset igen, de színdarabot nem írt soha! Tóth Kálmán népszínművei viszont kedveltek voltak a korban. Végül: „1860-ban a Bolond Miskát, 1864-ben a Fővárosi lapokat alapította.” Ez is Tóth Kálmán volt: a Bolond Miskát 1860-ban alapította és 1873-ig szerkesztette, míg a Fővárosi lapokat 1864-ben hozta létre Vadnai Károllyal; 67-ig ő szerkesztette, majd 67-től Vadnai vette át a lap szerkesztését. A következő két mondat Thalyra helyes, de az utolsó mondat megint nem idevaló, mert Tóth Kálmánra vonatkozik, ki betegsége miatt kényszerült lapjaitól megválni.

Talán visszásnak tűnhet, hogy éppen irodalomtörténeti szaklapban vetjük föl azt, hogy szerintünk túlságosan irodalomtörténet-centrikus a kötet anyaga és szemlélete. Nem érezhetők a különböző stúdiumok határterületei, kiszorul belőle a többi művészeti ág is. A kötet felépítése elég egységesnek látszik, néha már az agyonrendezettség jelein is megütközhet az olvasó. Különösen az ellenforradalmi korszak anyagában találunk túlrészletezett tematikát és fölös alcímet.

Egyre igényesebbé váló közművelődésünk nem engedi meg, hogy azzal az ítélettel sommázzuk véleményünket a kiadványról, öröm és dicséret a léte. E kiadványt is utolérte a „gyorsuló idő”, ami 1963-ban az első kötetnél *esetleg* a célnak megfelelt és módszernek bevált, ma már egészében és részleteiben vitatható, megkérdőjelezhető. Így ezt a mostani könyvet szakmailag és módszertanilag fél-sikernek érzem.

STENCZER FERENC

ALBERT TEZLA: *HUNGARIAN AUTHORS.*
A BIBLIOGRAPHICAL HANDBOOK

(Cambridge, Mass. 1970. Harvard University Press)

Albert Tezla professzor első kötetét, amely *An introductory bibliography to the study of Hungarian literature* címmel szintén a Harvard University Pressnél jelent meg 1964-ben, a hazai szakkörök osztatlan elismeréssel és nagy érdeklődéssel fogadták.*

Az elismerés olyan tudósak szövegét, aki az Amerikába vándorolt south bendi vasmunkás otthonából vitte magával a magyar nyelv ismeretét, és a szülői föld iránti érzelmi vonzódást. Saját erejéből küzdötte fel magát a Minnesota-állami egyetem professzori rangjához, s az idők folyamán a vonzódás tudományos érdeklődéssé változott át azzal a célkitűzéssel, hogy felmérje irodalmunk külföldi ismeretének helyzetét és szerény munkásként maga is hozzájáruljon ennek az ismeretnek elmélyítéséhez, szélesebb körűvé tételéhez.

Albert Tezla bibliográfiája minden bizonnyal nélkülözhetetlen kézikönyve lesz azoknak a nyugati, tudományos könyvtáraknak, amelyek kiterjesztették vagy a közeljövőben ki akarják terjeszteni gyűjtőköriüket a magyar irodalomra; feltehetően több évtizedre meg fogja határozni, hogy mely magyar írók művei, milyen kiadások, irodalomtörténeti és kritikai összegezek és folyóiratok kerüljenek a gyűjtemények polcaira. A kötetben szereplő 162 magyar író kiválasztása egyetlen szempont alapján történt: nevezetesen, hogy mennyiben képviselték legjobban saját korukat, és mennyiben járultak hozzá az egész magyar irodalom fejlődéséhez. Ez a válogatásbeli igényesség biztosítja, hogy néhány, főképp 20. századi író kivételével, valóban a legjobb, s nemzeti irodalmunkat legméltóbban képviselő írókra irányuljon a gyűjtők figyelme.

A kutatók e kötetben egy helyen találhatják meg mindazt az adatot, amely egy-egy író ismeretéhez szükséges: rövid életrajzi bevezetést, az első kiadásokat, illetve a későbbi legjobban használható és kritikai kiadásokat, az íróra vonatkozó életrajzi és kritikai irodalmat, azzal a rendkívül gyakorlatias felvilágosítással együtt, hogy ennek a vonatkozó irodalomnak mi a tartalma, és melyik nyugati könyvtárban található meg. A kötetet 1965-tel zárta le a szerző; munkájáról jellemzőként csak annyit mondhatunk, hogy a kötetben szereplő írókkal kapcsolatban a vonatkozó irodalomból valóban

* Új munkájára hivatalos szerveink is felfigyeltek, a Kulturális Kapcsolatok Intézetében csaknem a mű amerikai megjelenésével egyidőben nyújtották át a szerzőnek a magyar kultúra külföldi terjesztésében végzett munkája elismeréseképpen az Intézet díszoklevelét és emléklapját.

minden jelentős életrajzi vagy kritikai tanulmány megtalálható. Az egyetlen, amit a külföldi kutatók szempontjából hiányolhatnánk, az éppen a művek idegen nyelvű kiadásaival kapcsolatos: ez az információ túlságosan általános, csak annak rögzítésére vonatkozik, hogy az írónak, költőnek lefordították-e egy vagy több művét idegen nyelvre és ha igen, melyekre. Igaz viszont, hogy a munkának ez nem volt és nem is lehetett célja, a fordítások iránt érdeklődőket két forráshoz, Demeter Tibor *Magyar szépirodalom idegen nyelven című* sokszorosított bibliográfiájához és az UNESCO *Index translationum* éves kiadványsorozatához utasítja.

Az írók sora betűrendben Ady Endrétől Zrínyi Miklósig, időrendben pedig Balassi Bálinttól Moldova Györgyig terjed. A világirodalmi rangú írók kiválogatása nem okozott problémát a szerzőnek, más írók esetében azonban számolnia kellett azzal, hogy egyes írók, és a mai magyar irodalom megítélése tekintetében a hazai és a nyugati, emigrációs irodalomkritika éles ellentétben áll egymással. Albert Tezla elfogadta azt a tényt, hogy 1945 után valami gyökeresen új kezdődött a hazai irodalmi életben, ennek megfelelően maga is korszakhatárnak tekinti ezt a dátumot. A bibliográfiát ennek megfelelően osztja két nagyobb részre: az első rész betűrendben tárgyalja az írókat a kezdetektől 1945-ig, ide sorolván azokat is, akik, mint Veres Péter, Szabó Pál, vagy az emigrációban Illés Béla és Lengyel József már a háború előtt irodalmi jelentőségre tettek szert; a rövidebb, második részben tárgyalja azokat, akiknek pályafutása lényegében a fenti időponttal vagy az után kezdődik. Az 1945 utáni irodalommal foglalkozó rész egyetlen jelentős tévedésének tarthatjuk Aczél Tamás felvételét a bibliográfiába, ami kétségtávol a mai nyugati emigráció felfogásának hatása alatt következhetett be, mert a kapott irodalmi díjak ellenére sem nyújtott olyan irodalmi, művészi teljesítményt, mint a többi 22 felvett író, Benjámin Lászlótól Váci Mihályig.

Egészen más jellegű kérdést vet fel Herczeg Ferenc, Márai Sándor és Zilahy Lajos neve. Jelenlétük egy magyar irodalmi bibliográfiában teljesen indokolt. Vitatható azonban az a kérdés, hogy valóban koruk legjelentősebb szerzői közé tartoztak-e? (E tekintetben a 756–58. oldalakon közölt táblázat nyújt eligazítást a szerző álláspontjáról.) De már maga az a tény, hogy Albert Tezla Herczeg Ferencet, a két világháború közötti évtizedek, mondjuk „legdivatosabb” íróját az 1905-ben lezáródott irodalmi korszak képviselői közé helyezi, önmagában is értékítéletet fejezhet ki; nevezetesen, hogy Herczeg Ferenc alapján véve az elmúlt század irodalmát képviselte. Viszont, ha ugyanehhez a korszakhoz tartozónak tekintjük Jókai Mórt, Kemény Zsigmondot, Mikszáth Kálmánt, akkor lehetett-e hozzájuk hasonló meghatározó szerepe az irodalom fejlődésében? Semmiképpen

nem. Márai Sándor és Zilahy Lajos esetében egyetérthetünk abban, hogy mindketten a két háború közötti időszak legjelentősebb polgári, vagy ha úgy tetszik „középosztálybeli” írói voltak, s mellettük Illyés Gyula és Veres Péter, József Attila és Radnóti Miklós képviselték legmagasabb szinten a népies, illetve szocialista irodalmat. E tekintetben megbízhatóbban igazított volna el egy olyan felosztás, amely nem veszi a polgári, népies és szocialista írókat közös cím alá. Hozzá kell azonban tennünk, hogy jelentőségük megfogalmazása az életrajzi bevezetőkből sokkal árnyaltabb, lényegesen közelebb áll a hazai felfogáshoz, mint azt a táblázat indokolná.

Egy ilyen nagy terjedelmű, és tegyük hozzá, nagy jelentőségű munka nem születhetett volna meg a hazai tudományos körökkel való aktív kapcsolat, a vélemények kölcsönös és állandó kicserélése nélkül, és anélkül a gyakorlati segítség nélkül, amelyben a szerzőt hazai tudományos könyvtáraink részesítették. A kötet mindennél beszédesebben bizonyítja, hogy lehetséges irodalmunk credményes művelése külföldön is, ha az alkotni vágyó tudós felismeri és elismeri a tudományos alkotás alapvető célkitűzését: a humánus gondolatának terjesztését. Ezt a célkitűzést Albert Tezla magából a magyar irodalomból sajátította el, ezért válhatott irodalmunk lelkes hívévé és alkotó, tudományos munkásává.

Anyagának gazdagsága, adatainak pontossága és megbízhatósága teszi jelentős alkotássá Albert Tezla bibliográfiáját. Angolul tudó hazai szakembereink, irodalomtörténészek, könyvtárosok, tanárok s velük együtt az irodalom iránt érdeklődő igényes olvasók számára egyaránt hasznos és nélkülözhetetlen kézikönyv, amelynek értékét csak fokozza, hogy hasonló tudományos igényű, lényegében egész irodalmunkat felölelő munka ezideig nem állt rendelkezésünkre.

KOVÁCS JÓZSEF